Ankara Üniversitesi
SBF Dergisi,
Cilt 80, No. 3, 2025, s. 491-517
Türkçe

Araştırma Makalesi / Research Article
DOI

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İKTİSAT EĞİTİMİ: KURUMLAR VE TARTIŞMALAR, 1830'LARDAN 1923'E *

Dr. Arş. Gör. Alaaddin Tok
Yıldız Teknik Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-5487-596X
ROR ID: ror.org/0547yzj13

Prof. Dr. Altuğ Yalçıntaş
Ankara Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-3344-0497
ROR ID: ror.org/01wntqw50

Prof. Dr. Ercan Eren
Yıldız Teknik Üniversitesi
ORCID: 0000-0003-4513-278X
ROR ID: ror.org/0547yzj13

● ● ●

Öz

Bu makalede cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde Galib Haldun, Ahmed Muhiddin ve Edip Serdengeçti tarafından yazılan yazılardan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisat eğitiminin evrimini ele alıyoruz. Türkiye'deki geçmişi 200 yıla yaklaşan iktisat eğitiminin evrimini anlamak ve günümüz kurumlarında okutulan iktisadın kökenlerine ışık tutmak için bugüne kadar ihmal edilmiş bu Osmanlıca literatürü önemli bir kaynak olarak değerlendiriyoruz. Şu araştırma sorularıyla ilgileniyoruz: 1923 yılında bir iktisat bölümü ve hatta bir iktisat fakültesinin açılmasına ihtiyaç var mıydı? Açılacak bu bölümde nasıl bir iktisat eğitimi verilmeliydi? Bu çalışma, imparatorluğun son dönemlerinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat eğitiminin nasıl şekillendiğini, hangi akademik ve ideolojik kaygıların etkili olduğunu da ortaya koymaktadır. İktisat eğitimi üzerine yapılan yayınlardaki vurguların, dönemin eğitim anlayışına ışık tutacağı ve bugüne kadar gelen iktisat eğitiminin şekillenme süreci konusunda önemli ipuçları sunacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, İktisat eğitimi, Galib Haldun, Ahmed Muhiddin, Edip Serdengeçti

Economics Education in the Ottoman Empire: Institutions and Debates, from the 1830s to 1923

Abstract

In this article, we examine the evolution of economics education in the Ottoman Empire, based on the selected writings of Galib Haldun, Ahmed Muhiddin, and Edip Serdengeçti. We consider this Ottoman literature, which has been neglected until today, as an important source to understand the evolution of economics education in Turkey over the past 200 years and to shed light on the origins of the economics taught in today's institutions. We engage with the following research questions: Was there a need for an economics department or even a faculty of economics in 1923? What kind of economics education should have been provided in this newly established department? This study also reveals how economics education was shaped in the late period of the empire and the early years of the republic. We believe that the emphasis in publications on economics education will provide insights into the shaping process of economics education up to the present.

Keywords: Ottoman Empire, Economics education, Galib Haldun, Ahmed Muhiddin, Edip Serdengeçti

* Makale geliş tarihi / Received date: 17.07.2024
Makale kabul tarihi / Accepted date: 18.01.2025
Erken görünüm tarihi / Published online: 25.08.2025

Yazar e-posta: atok@yildiz.edu.tr
altug.yalcintas@politics.ankara.edu.tr
eren@yildiz.edu.tr

CC BY NC ND

OPEN ACCESS

Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisat Eğitimi: Kurumlar ve Tartışmalar, 1830'lardan 1923'e

Giriş

Bu makalede cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde yazılan iktisat eğitimi yazılarından hareketle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisat eğitiminin evrimini ele alıyoruz. Türkiye'deki geçmişi 200 yıla yaklaşan iktisat eğitiminin dönüşümünü anlamak için bugüne kadar ihmal edilmiş bu Osmanlıca literatürü günümüz kurumlarında okutulan iktisadın kökenlerini anlamak için önemli birer kaynak olarak değerlendiriyoruz. İlk defa 1830'larda Mekteb-i Tıbbiye'de verilen iktisat dersleri cumhuriyetin ilanına kadar önce Heybeliada Rum Ticaret Mektebi, Turrel Ticaret Mektebi ve Aroni Ticaret Mektebi'nde; ardından, Mülkiye Mektebi, Ticaret Mektebi ve İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde okutulmuştur. Bu dönemde Galib Haldun, Ahmed Muhiddin ve Edip Serdengeçti gibi yazarlar iktisat yazını ve "iktisat eğitimi nasıl olmalıdır?" sorusu etrafında makaleler yayımlamışlar, mevcut okullardaki iktisat pedagojisi üzerine görüşlerini dile getirmişlerdir. Biz de bu yazıları dikkate alarak 1923 yılında Türkiye'deki iktisat eğitiminin durumunu inceleyeceğiz. Çalışmamızda şu araştırma sorularıyla ilgileniyoruz: 1923'te bir iktisat bölümü ve hatta iktisat fakültesinin açılmasına ihtiyaç var mıydı? Açılacak bu bölümde nasıl bir iktisat eğitimi verilmeliydi?

İktisat eğitimine dair bu sorular Cumhuriyet döneminde ilk defa İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirilmiştir (İlkin, 1972). "Kongrede Ele Alınacak Sorular" arasında iktisat eğitimi de yer almaktadır:

> Avrupa'da tahsil - Ziraat, sanayi, ticaret, orman ve maden sahalarında âli tahsil ve mütehassıslığını temin eylemek üzere Avrupa'ya ne miktar gençler gönderilmelidir? İdare-i hususiyeden ne kadar, muvazene-i umumiyeden ne kadar bulundurulmalıdır? Darülfünun'da İktisat Fakültesi Hukuk Fakültesi'nden ayrılmalı mıdır? Bu takdirde, başlı başına bir fakülte olacak olan iktisat şubesi hangi esaslara binaen tedrisatta bulunmalıdır? Yalnız memleket ihtiyaçlarını düşünerek mi programlar tesis olunmalı, yoksa alelıtlak ilmî bir gaye ile mi programları vaz eylemelidir? Zirai, sınai, ticari, orman ve madencilik mektepleri ile Darülfünun'umuza ameli ve nazari iktisat sahalarında tedrisat ve tatbikatta bulunmak üzere

> Avrupa'dan muallim celp edilmeli midir? (Ökçün, 1968 [1999], ss. 195–196)

İlgili literatürü değerlendirdiğimizde, iktisat eğitimi alanındaki tartışmaların cumhuriyetin ilanının arifesinde başlamış olduğu görülmektedir. Haldun, Muhiddin ve Serdengeçti'nin makalelerinden hareketle kaleme aldığımız bu çalışmanın katkısı, daha önce derinlemesine incelenmemiş bu metinlerin Türkiye iktisadi düşünce tarihi yazınında gerektiği yeri almasını sağlamaktır. Bu çalışma, ayrıca, imparatorluğun son dönemlerinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat eğitiminin nasıl şekillendiğini, hangi akademik ve ideolojik kaygıların etkili olduğunu da ortaya koyacaktır. İktisat eğitimi üzerine yapılan yayınlardaki vurguların, dönemin eğitim anlayışına (Bknz. Tökin, 1931; Ete, 1933) ışık tutacağı ve bugüne kadar gelen iktisat eğitiminin şekillenme süreci konusunda önemli ipuçları sunacağı kanaatindeyiz.

1. Osmanlı'da İktisat Eğitiminin Başlangıcı

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı* (1946) adlı eserinde, Tanzimat öncesi dönemde iktisat eğitiminin resmi müfredatta yer almadığını, ancak bu dönemde Osmanlı mütefekkirlerinin Aristo'dan beri süregelen "tasnif-i ulum" geleneğine sadık kalarak İslam düşünürlerinin "ilm-i tedbir-ül menzil" olarak tercüme ettikleri "Economique"e önem verdiklerini belirtiyor (Fındıkoğlu, 1946). Kudret Emiroğlu da benzer şekilde, Türkiye'de iktisat eğitiminin Avrupa'ya göre daha geç başladığını belirttikten sonra iktisat eğitimiyle benzerlikleri bulunan ticaret eğitiminin geçmişinin Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyılına kadar götürülebileceğini ifade etmektedir. "Kınalızade ve Taşköprülüzade'de görülen, medrese çevresindeki iktisat öğrenimi," diyor Emiroğlu (2021a), "İlm-i Hikmet'in (Felsefe) birinci başlığını oluşturan Hikmet-i Ameliye içinde (ikincisi Hikmet-i Nazariye'dir), İlm-i Ahlak, İlm-i Tedbir-i Menzil ve İlm-i Tedbir-i Medine olarak görülmektedir." Fatih Ermiş de 19. yüzyıl öncesi iktisat düşüncesi üzerine olan *Osmanlı'da İktisadi Düşünce Tarihi* başlıklı çalışmasında bu tespiti doğruluyor. Ermiş'e (2020, s. 22) göre, "Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisat ayrı bir alan olmadığından, iktisadi meselelere dair fikirler, siyasi, sosyal ve dini literatür içinde araştırılmalıdır".

Türkiye'de iktisat eğitimi tarihini incelediğimizde, yapılan araştırmaların çoğu iktisat eğitiminin cumhuriyet dönemi öncesinde başladığı tespitinde birleşiyor (Nadaroğlu, 1985; Uygur & Erdoğdu, 2005; Keçetep, 2016). Öner Günçavdı (2018) iktisat eğitiminin bir mühendislik okulu olarak kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'da da verildiğini ifade ediyor. Coşkun Çakır

ve Şevket Kâmil Akar da bu tespiti doğruluyor (Çakır & Akar, 1998). İsmet Seyfeddin Koç (2013) ise iktisat alanındaki bazı derslerin ortaokul ve lise düzeyinde eğitim veren idadiler ve sultanilerde dahi okutulduğunu belirtiyor.

"Osmanlı Medreselerinde İktisat Eğitimi" başlıklı çalışmasında Harun Şahin (2012) medreslerde iktisat eğitiminin bulunmadığını ve bugün anladığımız anlamda iktisat ve ilgili konuların ahlaki bilimler içerisinde erimiş durumda olduğunu ileri sürüyor. Gerçekten de bugün anladığımız anlamda kuramsal iktisat dersleri ilk defa Mekteb-i Tıbbiye'de Serendi Arşizen tarafından verilmiştir (Genç & Özgür, 2011; Özgür & Genç, 2011; Özgür & Genç, 2014). Osmanlı'nın ilk iktisat eğitmeni (muallimi) olan Arşizen'in (Sayar, 2003) Fransızca ders notlarından derlenen kitabı Aleko Suço tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve *Tasarrufat-ı Mülkiye* başlığıyla 1843'te yayımlanmıştır (Archigenes, 1843 [2011]).

Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanan başlıca telif kitapları ve makaleleri dikkate aldığımızda - örneğin *Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki* (1830'lar), *Tasarrufat-ı Mülkiye* (1843) ve *İlm-i Tedbir-i Mülk* (Wells, 1860) ile "Bankaların Envaı ile Tabiatlarına Dair" (1861), "Tarih-i Evrak-ı Nakdiye ber-vech-i Umumi" (1861) ve "İlm-i Servet-i Milel" (1862) - iktisat eğitiminin, iktisat araştırmalarından ve ekonomi alanında yapılan yayımlardan daha önce başladığı sonucuna ulaşabiliriz. Bu konuda Ahmed Güner Sayar da *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Klasik Dönem'den II. Abdülhamid'e)* adlı çalışmasında benzer bir görüşü dile getiriyor:

> Tanzimat ertesinde, Avrupa'da bulunan Osmanlı-Türk aydınları, ekonomi-politik tahsiliyle uğraşmamışlardır. İşin ilginç yanı, Osmanlı Türkiye'sinin Avrupa'da bulunan genç kafaları, kendilerini birbirleriyle kuru ve kısır bir politik mücadeleye itmişler; bu yolla, merkezi otoriteyle devamlı hesaplaşmışlardır… Çoğunlukla, bu neslin yurt dışında ve dönüşlerinde iktisada ait yazılarında sağlıklı bir iktisat mantığı olmadığı gibi, hemen hepsi iktisat politikalarının doğal yöntemi olan yordamlamayı cömertçe kullandılar. (Sayar, 1986 [2000], s. 41)

Yukarıda bazı örneklerini zikrettiğimiz eserlerden oluşan zengin literatürde yerleşmiş kanaatin aksine, son dönemde yapılan bazı çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisat eğitiminin gayrimüslim okullarında başladığını göstermektedir. Örneğin Ayşenur Erdoğan (2019) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk özel ticaret okulunun 1831 yılında Rum milleti tarafından kurulan Heybeliada Rum Ticaret Mektebi olduğunu dile getiriyor. Ellinoemboriki Sholi Tis Halkis ya da Elen Ticaret Okulu olarak bilinen bu okulda sigortacılık, muhasebe ve matematik dersleri okutulmuştur. Yazar bu okulun Atina, Odessa, Köstence, İskenderiye ve Marsilya'dan gelen binlerce

öğrenciye ticaret eğitimi verdiğini ifade ediyor. Osmanlı döneminde hükümet tarafından kurulan ticaret mekteplerine örnek olduğu belirtilen Heybeliada Rum Ticaret Mektebi (Üsdiken, 2023, s. 33) 1913 yılında hastane yapılmak üzere hükümete teslim edilmiştir. Aroni Ticaret Mektebi (İzmir, kuruluş: 1857), İngiliz Turrel Ticaret Mektebi (İzmir, kuruluş: 1859) ve Fransız Rum Dış Ticaret Mektebi (İzmir, kuruluş: 1909) gibi okulları da değerlendirdiğimizde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisat eğitiminin zengin ve çok kültürlü bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Yani günümüz iktisat eğitimi tartışmalarında sıkça karşılaştığımız *çoğulculuk* (Chavance vd., 2018), imparatorluk döneminde kısmen de olsa tesis edilmiş durumdaydı. Gayrimüslim okullarında okutulan iktisat dersleriyle ilgili çalışmalar sınırlı sayıda olduğundan, daha derinlikli çözümlemeleri ileriki çalışmalarımıza bırakıyoruz.

2. Mekteb-i Mülkiye

Temel amacı bürokrasiye donanımlı personel yetiştirmek olan Mekteb-i Mülkiye, faaliyete başladığı tarihten itibaren müfredatında iktisatla ilgili derslere yer vermiştir (Baskıcı, 2009). 1859'da *Ekonomi Politik ya da İstihsal-i Servet ve Yesar-ı Mülk* adıyla programa giren iktisat dersi sonraki dönemlerde *İlm-i Servet*, *İlm-i Servet-i Milel, Fenn-i Servet* ve *İlm-i İktisad* gibi isimler almıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar, 1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye'de iktisat dersinin ilk defa Emin Efendi (Emil Schultz) tarafından *Ekonomi Politik* adıyla verilmiş olduğunu gösteriyor. 1877 ve 1897 yılları arasında ise Sakızlı Ohannes Paşa *İlm-i Servet* adlı bir ders okutmuştur. 1880 yılında ilk baskısı yapılan *Mebadi-i İlm-i Servet* (ikinci baskısı 1885, üçüncü baskısı 1893) büyük ölçüde Ohannes'in *İlm-i Servet* derslerine dayanır (Ohannes, 1880 [2015]; Emiroğlu, 2021b). Bu ders Ohannes'in Mekteb-i Mülkiye'den ayrılmasının ardından Mikail Portakal, Mahmud Esad ve Cavid Bey tarafından verilmiştir. İktisadın kuramsal bir bilim olarak yerleşmesinde Mekteb-i Mülkiye'nin büyük bir rol oynadığı açıktır.

Mekteb-i Mülkiye'de bu derslerle birlikte *Ticaret Hukuku* ve *Maliye* gibi iktisatla dolaylı olarak ilgili dersler de verilmiştir. Kurumun 1913'te mali, idari ve siyasi şubelere ayrılmasıyla eğitim müfredatında esaslı değişiklikler olmuş, mali şubenin müfredatına iktisatla ilgili çok sayıda ders eklenmiştir. Yeni programın ortaklaşa okunan ilk iki sınıfında *İlm-i İktisat* ve *Ticaret Hukuku* dersleri bütün öğrencilere zorunlu kılınmıştır. Mali şubenin üçüncü ve dördüncü sınıf programları ise iktisatla ilgili 13 farklı ders içermektedir. Üçüncü sınıfta *İktisat, Mesâlih-i İktisadiye Tarihi, İlm-i Mali ve Kavanin-i Maliye, Usul-i Defter-i Umumi ve Mali, Tatbikat-ı Maliye, Tatbikat-ı İktisadiye* ve *Nakit, İtibar, Borsa* dersleri okutulurken, dördüncü sınıfta *Bütçe, Kavanin-i İstikraziye ve Osmanlı İstikrazatı, Hesab-ı Mali, Usul-i Muhasebat-ı Umumiye, Ticaret-i*

Maliye-i İstatistikiye, Kanun-ı Arazi ve Emval-i Gayrimenkule Kanunu dersleri verilmektedir. *Tatbikat-ı Maliye* ve *Tatbikat-ı İktisadiye* dersleri dördüncü sınıfta da bulunmaktadır (Babaoğlu, 2024, ss. 553–555). Bu yeni program Mülkiye'deki iktisat eğitimi açısından bir dönüm noktası olsa da savaş koşullarından dolayı uzun süre pratiğe dökülememiştir (Eren, 2023, s. 57).

1924 yılında yeni müfredat uygulamaya konulmuştur. Okulun her bölümünde iktisat dersleri verilmektedir. (Bknz. Ekler, Tablo 1 ve Tablo 2) Kuruluşundan 1924'e kadar Mekteb-i Mülkiye'de verilen iktisat dersleri ve bunların yürütücüleri şöyledir:

1859-1863, *Ekonomi Politik*, Emin Efendi (Emil Schultz) (Cangır & Baskıcı, 2020, ss. 22–23)

1863-1865, *İlm-i Emval-i Milliye*, Mehmed Şerif Bey (Erdoğan, 2021, ss. 543–545)

1865-1887, *İlm-i Emval-i Milliye*, Münif Bey (Erdoğan, 2021, ss. 543–545)

1877-1897, *İlm-i Servet*, Sakızlı Ohannes Paşa (Dinç, 2021, s. 74; Cangır & Baskıcı 2020, ss. 36–37)

1898-1902, *İlm-i Servet*, Mahmud Esad Efendi ve Hacı Rakım Bey (Vurgun, 2021, ss. 133-137; Ercoşkun, 2021, s. 103)

1902-1906, *İlm-i Servet*, Abdi Bey (Ercoşkun, 2021, s. 103)

1907-1908, *İlm-i Servet*, Hasan Tahsin (Ercoşkun, 2021, s. 103)

1908-1913, *İlm-i İktisad*, Cavid Bey (Çankaya, 1969a, ss. 330–331)

1913-1924, *İlm-i İktisad*, Müderris bilgisi yok.

Bunlara ek olarak *Usul-i İstatistikiye* (Emin Efendi), *Kavanin-i Ticaret ve Bazı Esas Malumat-ı Ticariye* (Gavril Efendi) ve *Usul-ı Maliye* (Mikail Portakal Paşa ve Nail Bey) de Mekteb-i Mülkiye'de verilen dersler arasındadır.

3. Hamidiye Ticaret Mektebi

Eğitime 1884'te başlayan Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi'nin ilk programında iktisat dersi *İlm-i Servet-i Milel* adıyla açılmıştır. Dört senelik okulun üçüncü sınıfında verilen bu ders haftalık 2 saattir. Bunun yanında ticaretin coğrafi, tarihî ve hukuki yönlerinin işlendiği birkaç ders de üçüncü ve dördüncü sınıflara yayılmıştır. 1890'da kapatılan okul 1894'te daha sade bir programla yeniden faaliyete geçmiştir. Üç seneye indirilen yeni programın farklı sınıflarında ticaretle ilgili dersler ve son senesinde, iktisat dersi olan *İlm-i Servet*

bulunmaktadır. 1902 yılında hazırlık sınıfının eklenmesiyle dört seneye çıkarılan okulun programı da yeniden düzenlenmiş, bu yıldan itibaren *İlm-i Servet* dersi ikiye bölünerek ikinci ve üçüncü sınıflarda okutulmaya başlamıştır. 1908'de yeni bir program yapılsa da müfredata *Usul-i Maliye* dersi eklenmesi dışında iktisatla ilgili derslerde kayda değer bir değişiklik görülmemektedir. 1913'te yeni bir yapılanmaya giden Ticaret Mektebi kısm-ı evvel ve kısm-ı sâni olarak ikiye ayrılmış ve her bölümün ders programı yeniden düzenlenmiştir. Üç senelik kısm-ı evvelin ikinci sınıfında 9 saat, üçüncü sınıfında 3 saat *İlm-i İktisad ve İhsaiyat* dersi bulunmaktadır. Yine üç sene eğitim veren kısm-ı sâninin üçüncü sınıfı şehbenderlik, banka ve sanayi şubelerine ayrılmıştır. Bu kısımda *Nazariyat-ı İktisadiye ve İktisad-ı Ticari*, *Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti, Tarih-i Ticaret ve Sanayi, Coğrafya-yı İktisadi, Usul ve Kavânin-i Maliye* ve *Kavânin-i Ticariye* gibi iktisatla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili çok sayıda ders verilmektedir. 1922'de bir kez daha değiştirilen program Ticaret Mekteb-i Âlisi'ni en ayrıntılı iktisat müfredatına sahip eğitim kurumu haline getirmiştir (Erdoğan, 2016). (Bknz. Ekler, Tablo 3 ve Tablo 4)

4. Darülfünun

İlk kez 1863-1865 tarihleri arasında faaliyet gösteren Darülfünun, bu evresinde iktisatla ilgili herhangi bir eğitim vermemiştir. 1870'de yeniden açılan okulda iktisat dersi açma çabaları olsa da programda böyle bir ders bulunmamaktadır. Darülfünun'da iktisat eğitimi 1874-1878 yılları arasında hukuk şubesinde verilen *Ekonomi Politik (Tedbir-i Müdün)* ile başlamıştır. 1880 yılında bağımsız bir eğitim kurumu olarak faaliyete başlayan Mekteb-i Hukuk 1884'ten itibaren programına aldığı *İlm-i Servet* dersiyle bu geleneği devam ettirmiş, 1900 yılında yeniden açılan Darülfünun 1908'de Mekteb-i Hukuk'u bünyesine katarak programına iktisat eğitimini de dahil etmiştir. Bu yıllarda verilen dersler *İlm-i İktisat* ve *Kavanin-i Maliye*'dir. 1915'te Alman öğretim üyeleri Friedrich Hoffman ve Anton Fleck'in hukuk şubesinde görevlendirilmesiyle program tekrardan düzenlenmiştir (Eren & Tok, 2024, ss. 80–83). 1917'den itibaren okutulan programın özellikle idari ve mali şubesi çok sayıda iktisat dersi içermektedir (Hoffman, 1919 [2023], s. 67). (Bknz. Ekler, Tablo 5) Ancak belirtilmelidir ki Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda iktisat eğitmeni eksikliği nedeniyle bu derslerin hepsini açmak mümkün olmamıştır.

Yukarıda zikredilen okullar dışında *İlm-i İktisat* ve *İhsaiyat* dersleri Zühtü Bey ve Kemal Bey tarafından Mekteb-i Fünun-ı Maliye'de, Aram Efendi tarafından Baytar Mektebi'nde verilmiştir. Ayrıca Halkalı Ziraat Mektebi, Yadigâr-ı Terakki Ticaret Mektebi, Selanik Ticaret Mektebi, İttihat ve Terakki İzmir Merkez Ticaret Mektebi, Kız Sanayi Mektebi ve Maliye Memurları

Mektebi'nde lise ve yüksek okul seviyesinde iktisat dersleri verildiğine dair tespitlere rastlamaktayız (Bknz. Mardin, 1962, ss. 49–50; Çakmak, 2011, ss. 115–122; Kılınçoğlu, 2015 [2023], s. 77; Emiroğlu, 2021a).

5. Cumhuriyetin Arifesinde İktisat Eğitimi Üzerine Tartışmalar

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisat dersleri 1830'larda başlamış olmasına rağmen iktisat eğitimine ilişkin ilk tartışmalara 20. yüzyılın başlarında yayımlanan gazetelerde rastlıyoruz. Örneğin 1906 tarihinde *Sabah* gazetesinde "İlm-i İktisat Tedrisatı" başlığıyla yayımlanan imzasız bir makale, bir okur mektubuna yanıt olarak kaleme alınmış ve ülkede açılan sanayi ve ticaret okullarında iktisat eğitiminin önemine dikkat çekmiştir. Mektup, sanayi okullarında verilen eğitim programlarının kapsamının genişletildiğini ve birçok bilim dalının programa dahil edildiğini ancak iktisat eğitiminin eksik olduğunu belirtmektedir. Makale, bu eksikliğe vurgu yaparak iktisat eğitiminin sanayi ve ticaret öğrencileri için neden gerekli olduğunu açıklamaktadır.

Makalede ziraat eğitiminin ülke genelinde yaygınlaştırıldığı ve bu eğitimin faydalı sonuçlar verdiği ifade edilmektedir. İsmi belirtilmeyen yazara göre, öğrencilere ziraat bilgisiyle beraber iktisat bilgisinin de sunulması gerekmektedir. Ziraat eğitimiyle öğrencilere toprağın servet değeri öğretilirken, iktisat eğitimiyle bu servetin nasıl en verimli şekilde kullanılacağı anlatılmalıdır. Böylece öğrenciler, servetin üretim ve tüketim yollarını öğrenerek daha bilinçli ve verimli çalışabileceklerdir.

Makale, iktisat eğitiminin ahlak eğitimine de katkı sağlayacağını belirterek, genel düzenlilik ve verimli tüketim kavramlarının öğrencilere kazandırılmasının önemini vurgulamaktadır. Makalede iktisat eğitiminin genişletilerek diğer okullarda da yaygınlaştırılması gerektiği güçlü bir şekilde savunulmaktadır. İlm-i iktisadın ahlaki değerleri ilgilendiren tarafına dikkat çekilmesi eğitimin sadece teknik bilgi değil, aynı zamanda değerler eğitimi açısından da ele alınması gerektiğini göstermektedir. "İlm-i iktisat ahlak eğitimi bakımından önemli faydalar temin edeceği için gayet lazımdır" denilen makale, bu yönüyle, eğitim politikaları ve programlarının geliştirilmesi konusunda önemli bir perspektif sunmaktadır.

Makalenin 1906 yılında yazıldığı düşünüldüğünde, yenilikçi bir pedagojik bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. İktisat eğitiminin yalnızca teknik bilgi kazandırmakla kalmayıp, ahlaki değerleri de pekiştireceğini öne sürmek, dönemin eğitim anlayışı için oldukça ileri bir düşüncedir. Bu perspektif, eğitimde

disiplinlerarası bir yaklaşım benimsemenin erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Makale, iktisat eğitiminin yalnızca ekonomik faaliyetlerin verimli ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesi için değil, aynı zamanda, toplumsal değerlerin ve ahlak anlayışın yerleşmesi için de gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısı, iktisat eğitiminin kapsamının genişletilmesi gerektiğini ve ahlak eğitimi ile desteklenmesinin uzun vadede daha bilinçli ve ahlaklı bireyler yetiştirilmesine katkı sağlayacağı anlamına gelir. Dolayısıyla, makale hem dönemin eğitim politikaları açısından hem de günümüz eğitim anlayışına ışık tutması bakımından değerli bir belge niteliğindedir. 1906 yılında yazılmış olması, o dönemde de iktisat eğitiminin ahlaki boyutlarının farkında olunduğunu ve bu konuda adımlar atıldığını göstermektedir. Bu, tarihsel süreçte eğitimde disiplinlerarası yaklaşımların ne kadar önemli ve etkili olduğunu vurgulayan bir kanıttır.

6. Galib Haldun

Osmanlı dönemi valilerinden Galip Paşa'nın oğlu olan Galib Haldun (Haldun Galip Savcı) 1892-1942 yılları arasında yaşamıştır (Çankaya, 1969b, s. 243). Robert Kolej'den mezun olduktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek Cornell Üniversitesi'nde ziraat eğitimi almıştır (BOA, MF.MKT. 1169/24, 1911; BOA, MF.İBT. 323/28, 1911).

Galib Haldun 1916 ve 1917 tarihlerinde yazdığı dört kısa makalede (Haldun, 1916a; b; c; 1917), Tanzimat döneminden itibaren Osmanlıca yayımlanan telif ve çeviri iktisat ders kitapları üzerine değerlendirmelerde bulunuyor. Bu değerlendirmeler Türkiye iktisat yayıncılığının ilk genel değerlendirmesi olması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak Haldun bu makalelerde Osmanlı'da iktisat eğitimine değinmemekte; daha ziyade, iktisat alanındaki yayınlara odaklanmaktadır.

Haldun ilk iktisat makalesinin Münif Paşa tarafından 1860'da (1277) *Ceride-i Havadis*'te yayımlandığını belirtiyor. Münif Paşa'nın bu makalede ekonomi politik terimini kullanmasının oldukça yerinde olduğunu dile getiriyor. Ancak Aziz Tekdemir 2011'de yayımlanan "Osmanlı Devleti'nde İlk Ticari Gazete: Ceride-i Ticaret" başlıklı makalesinde (Tekdemir, 2011) ve Kenan Demir *Osmanlı İktisadi Dergicilik (1857-1923)* adlı doktora tezinde (Demir, 2014, ss. 28–29) iktisat alanında makalelere de yer veren ilk süreli yayın olan *Ceride-i Ticaret*'in 1847-1858 tarihleri arasında Enveri Efendi tarafından çıkarıldığını belirtiyor. Buradan hareketle Haldun'un tespitinin doğru olmadığını kanaatine ulaşıyoruz.

Ardından, Mehmet Şerif'in *Tercüman-ı Ahval*'de 1861'de (Hicri 1278) yayımlanan makalelerine değinen Haldun, Mehmet Şerif'in iktisat bilimi için *ilm-i ahval-i milliye* tabirini tercih ettiğini belirtiyor. Bizim kayıtlarımıza göre (Yalçıntaş vd., 2022-2025) toplam dört adet olan bu makalelerin künyeleri aşağıdaki gibidir. Mehmet Şerif ayrıca 1863 tarihinde *Mecmua-i Fünun*'da bir makale daha yayımlamıştır. Bu makaleye Haldun'un makalelerinde değinilmemektedir.

> Şerif, M. (1861a, 26/29 Eylül). Bankaların envaı ile tabiatlarına dair. *Tercüman-ı Ahval*, 84(2–3), 85(2–3).
>
> Şerif, M. (1861b 3/5 Eylül). Ekonomi politik ilminin tarikiyle hudud-ı tabiyesinin tahdidi beyanındadır. *Tercüman-ı Ahval*, 74(3), 75(2).
>
> Şerif, M. (1861c, 14/17/19/21 Kasım). İtibar-ı umum-i ticarete dair. *Tercüman-ı Ahval*, 105(2–3), 106(2–3), 107(2–3), 108(3).
>
> Şerif, M. (1861d, 19/22 Ağustos). Sanayi ve ziraattan hangisinin hakkımızda hayırlı olduğuna dair. *Tercüman-ı Ahval*, 68(2–3), 69(3–4).

Haldun makalelerinde iktisat ve maliye alanındaki çalışmaların halkın ilgisini çekmediğinden yakınıyor. Bu dönemde, Avrupa piyasalarından alınan borçlar ve maliye ile ilgili yeni yasalar, Osmanlı maliyesinde ciddi değişikliklere ve krizlere neden olmuştur. Ancak halkın matbuata (basına) ilgisizliği ve entelektüel kesimin daha çok şiir ve edebiyatla ilgilenmesi nedeniyle, mali ve iktisadi makaleler yeterince ilgi görmemiştir. Yabancı dillerde yapılan yayınları idare edenler iktisat bilimine Osmanlı tebaası olan yazarlara göre daha vakıftır. Haldun, Tanzimat döneminde Osmanlı matbuatının gelişim gösterdiğini ve içerik bakımından basmakalıp tercümelerden kurtulduğunu belirtiyor. Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında mali reformların bir idare prensibi haline gelmesi ve bütçe ve nakit işlemleri ile ilgili resmi yayınların yapılması, matbuat için önemli bir tartışma zemini oluşturmuştur. Haldun'a göre bu dönemde Genç Türk hareketi edebî bir grup olarak başlamış, ardından siyasi bir hareket haline gelmiştir. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, *Tercüman-ı Ahval*'den daha fazla edebi ve ilmî bir topluluk oluşturmuştur. Ancak, İstanbul'da neşredilen gazeteler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Yazar yabancı dillerde yayımlanan gazetelerin yöneticilerinin daha bilgili ve sanata daha vakıf olduklarını ifade etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bu duruma etki etmiş olabileceğini dile getiren Haldun, *Terakki, Hakayıkul Vekayi, Basiret* ve *İbret* gibi dergilerin değerli olduğu tespitinde bulunuyor ve *Times, Morning Post* ve *La Turquie*'de çıkan makalelerin tercümelerini yayımlayan dergilerin o zamana kadar tetkik edilmemiş olduğunu belirtiyor. Ancak sadece bu yayınları dikkate alarak ülkenin genel durumu hakkında kesin bir görüş bildirmenin doğru olmayacağını söylüyor.

Haldun, Tanzimat döneminin önemli gazetelerinden biri olan *Hakayıkul Vekayi*'nin iktisadi meseleler üzerine yaptığı yayınlara ve bu yayınların Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi medeniyetine katkılarına dikkat çekmektedir. Yazar bu dönemde genç Müslümanların ziraat, sanat ve ticaretle ilgilenmeye teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. *Hakayıkul Vekayi*, önemli iktisadi meseleleri tartışan ve bu konuda halkı bilinçlendiren bir platform olmuştur.

Haldun'un belirttiğine göre, dönemin gazetelerinde istikraz (borçlanma), Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) ve maliye denetimi gibi konular yaygın olarak işlenmiştir. Bu gazetelerde yayımlanan makaleler, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu makalelerin yazarlarının kim olduğu tam olarak bilinmese de içerikleri dönemin ekonomik ve mali durumunu anlamak için önemli bilgiler sunmaktadır.

Gazeteler arasında *La Turquie*, *Takvim-i Ticaret*, *Levant Herald* ve *Levant Times* özellikle mali ve iktisadi konulara odaklanmıştır. *La Turquie* hükümetin maliye politikasını eleştirmiş ve gelir ve giderlerin mali denetim altında olması gerektiğini savunmuştur. *La Turquie* ayrıca iç gümrükler meselesine de dikkat çekmiş ve yerli ürünlerin vilayetler arası ticaretinde yüksek vergilerin getirdiği sorunları vurgulamıştır.

Bu dönemde Avrupa sermayesinin Osmanlı topraklarına akışı ve devletin borçlanma politikaları da önemli iktisadi değişimlere yol açmıştır. Bu hareketlilik, basının ilgisini çekmiş ve iktisadi konulara dair yayınları artırmıştır. İngiltere sefaretinin yayımladığı raporlar ve konsolosluklardan alınan bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali ve ekonomik durumunu anlamak için çok önemlidir.

Haldun, Tanzimat dönemi matbuatını, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve mali vaziyetini belirlemek için önemli bir referans kaynağı olarak görmektedir. Tanzimat döneminde ekonomik reformlar ve modernleşme girişimleri olmuştur. Bu dönemde ticari yollar inşa edilmiş, Fevâid-i Osmaniye adında bir denizcilik şirketi kurulmuş, para birimi reformu yapılmış, pamuk tarımı geliştirilmiş ve Osmanlı Bankası kurulmuştur. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa, bir sanayi sergisi olan Sergi-i Osmani düzenlenmiştir. Ancak, bu resmi girişimler halkta yeterli ekonomik bilinç ve faaliyet oluşturamamıştır. Matbuatın sessiz kalması, hükümetin bu çabalarının etkisiz kalmasına neden olmuştur.

Haldun'un makalelerinde Sahak Efendi, Cavid Bey ve Ahmed Hilmi Bey gibi yazarların isimleri anılıyor. Bizim kayıtlarımıza göre (Yalçıntaş vd., 2022-2025) Haldun'un zikrettiği isimlerin kaleme aldığı yayınlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Say, J. B. (1852). *İlm-i tedbir-i menzil [Catechisme d'economie politique, 1815]* (S. Abroyan, Çev.). Mühendisoğlu Ohannes Matbaası.

Hübner, O. (1869). *Ekonomi tercümesi: Fenn-i idare [Der Kleine Volkswirth: Ein Büchlein für den Elementarunterricht, 1852)* (M. Midhat, Çev.). Cemiyet-i İlmiye Matbaası.

Hübner, O. (1870). *İlm-i tedbir-i servet [Der Kleine Volkswirth: Ein Büchlein für den Elementarunterricht, 1852*] (A. Hilmi, Çev.). Mekteb-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası.

Cavid, M. (1900). *İlm-i iktisat*. Matbaa-i Amire.

Sabahaddin, M. (1908a). Terbiye-i milliye ve ıslahat-ı şahsiye. *Terakki*, 19-20, 7–8.

Sabahaddin, M. (1908b). *Teşebbüs-i şahsi ve tevsi-i mezuniyet hakkında bir izah*. Kütübhane-i Cihan.

Görüldüğü gibi, Türkiye iktisadi düşüncesinin 1917'ye kadarki durumunu değerlendiren Haldun, iktisat eğitimine ilişkin herhangi bir tespitte bulunmuyor. Ancak bu metinlerin iktisat eğitimi üzerine aşağıda kaleme alınan yazılarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Dönemin sınırlı sayıda iktisadi yayınlarına dayanarak yapılan bu değerlendirmelerin ileride yapılacak araştırmalar için temel teşkil edeceği kanaatindeyiz.

7. Ahmed Muhiddin

Ahmed Muhiddin 1892'de İstanbul'da doğar. 1909 yılında lise bitirme imtihanlarını verir. Aynı yıl edebiyat, hukuk, iktisat ve felsefe grubu derslerinde tahsil göreceği Darülfünun'a kaydolur. Bu okuldan 1913'te mezun olan Ahmed Muhiddin 1914 başında devlet bursuyla Almanya'ya gönderilir. Ancak savaş nedeniyle eğitimine devam edemez ve geri dönmek zorunda kalır (Mertoğlu, 2003).

1915 yılından itibaren Ziya Gökalp'in yönlendirmesiyle İslam Mecmuası'nda milli iktisat üzerine yazılar kaleme almaya başlar. 1916 başında tekrar Almanya'ya dönen Ahmed Muhiddin 1 Mayıs 1916'da Leipzig Üniversitesi Sami Dilleri ve Edebiyatları Enstitüsü'ne Türkçe okutmanı olarak atanır ve 1921 yılına kadar bu görevi sürdürür. 1921'de *Die Kulturbewegung im Modernen Türkentum* başlıklı doktora tezini savunur (Muhiddin, 1921; Muhiddin, 2004).

Elimizdeki kayıtlardan Ahmed Muhiddin'in Ekim 1922'de Türkiye'ye kesin dönüş yaptığını anlıyoruz. Muhiddin, dönüşünü takip eden süreçte iş bulamaz ve büyük mali sıkıntılarla karşılaşır. 1923 yılı Ocak ayında Falih Rıfkı

Atay, okul arkadaşı Ahmed Muhiddin'i *Akşam* gazetesi adına İzmir İktisat Kongresi'ni izlemek için İzmir'e gönderir. Ahmed Muhiddin kongre münasebetiyle on beş yazı yazar. Muhiddin 3 Temmuz 1923'te, henüz 31 yaşındayken, oturduğu Eyüp Sultan'da tifodan vefat eder.

Ahmed Muhiddin, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'ni *Akşam* gazetesi adına izler. Kongre ikliminden hareketle "İktisadi Meselemiz Nedir?" (1923a) ve "İktisadi Tedrisatımız" (1923b) başlıklı iki yazı yayımlar. Muhiddin "İktisadi Meselemiz Nedir?" başlıklı makalesinde Türkiye'nin iktisadi meselelerini tespit etmek ve çözmek için bilimin ve dahilerin rolüne vurgu yapmaktadır. Yazar, Batı bilimlerine olan bağımlılığımızı sorgularken, iktisat kuramlarının tarihsel gelişimiyle milletlerin iktisadi tarihlerini karşılaştırır ve Batı'dan alınan iktisat kuramlarının mutlak ve genelgeçer olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunu savunur. Bu kuramların Batı'nın kendi iktisadi meselelerine yönelik olarak geliştirildiğini ve Türkiye'ye uygun olmayabileceğini belirtir.

Ahmed Muhiddin Türkiye'de bağımsız ve milli bir iktisat biliminin olmadığını söyleyerek bunun yerine Batı'dan alınan kuramların doğrudan uygulanmasını eleştirmektedir. Toplumsal bilimler ile doğa bilimleri arasındaki farkı anlamamış olmamız nedeniyle, Batı'nın iktisat kuramlarını kendi iktisadi meselelerimizi sorgulamadan kullanmanın sakıncalı olduğunu vurgular. Bu durumun, Türkiye'nin iktisadi meselelerinin aydınlatılmasında ve iktisadi siyasetin belirlenmesinde olumsuz etkileri olduğunu ifade eder.

Makale, Batı'nın iktisadi eğilimlerinin taklit edilmesinin iktisadi gelişimimizi olumsuz etkilediğini savunur. Ahmed Muhiddin Türkiye'nin iktisadi meselelerinin çözümünde bağımsız bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu ve ülkenin Batı'nın etkisinden kurtularak kendi iktisadi siyasetini belirlemesi gerektiğini vurgular. "[İzmir İktisat Kongresi]'nin toplanması öncesinde bu garipliği bu şekilde herkesin önüne koymaktan artık çekinmemek gerekir" diye yazar ve Türkiye'nin iktisadi kaderini belirleyenlerden, bağımsız ve doğru bir iktisadi politika beklenmesi gerektiğini, her gecikme ve hatanın milli bir felaket olacağını belirtir.

Ahmed Muhiddin "İktisadi Tedrisatımız" başlıklı makalesinde ise Türkiye'de iktisat eğitiminin yetersizliğini ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi gerektiğini dile getirir. Yazar, Türkiye'nin eğitim sisteminde iktisat derslerinin hem nicelik hem de nitelik açısından istenen seviyede olmadığını belirtirken, yükseköğretim kurumlarında ve liselerde iktisat derslerinin yeterince önemsenmediğini, programların yetersiz olduğunu ve eğitim materyallerinin güncel olmadığını vurgular.

Ahmed Muhiddin ayrıca Alman üniversitelerindeki iktisat fakültelerinin ve bölümlerinin çokluğu ile Türkiye'deki durumu karşılaştırarak, Türkiye'nin bu alandaki geri kalmışlığına dikkat çeker. Yazar, on üç yıl önce Darülfünun'a girdiğinde haftada sadece iki saat iktisat dersi verildiğini ve bu dersin daha sonra programdan çıkarıldığını ifade eder. Ayrıca, idadi ve sultanilerde de iktisat derslerinin sürekli değiştiğini, ders kitaplarının ve uzman eğitmenlerin eksik olduğunu belirtir. Öğretmen yetiştiren Darülmualliminler de benzer durumdadır. Öneri olarak lise seviyesinde ve öğretmen okullarında pratik derslere daha fazla yer verilmesi gerektiğini savunur.

Ahmed Muhiddin üniversite (darülfünun) düzeyindeki iktisat eğitiminin içerik olarak yetersiz olduğunu, Avrupa'dan tercüme edilen eserlerin çoğunun Türkiye'nin iktisadi meselelerine uygun olmadığını düşünmektedir. Yazar, iktisat eğitiminde bağımsız ve milli bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini, Avrupa'da geliştirilen kuramların doğrudan uygulanmasının yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye'nin kendi iktisadi meselelerine yönelik özgün bir eğitim sistemine ihtiyaç duyduğunu savunmaktadır. Ahmed Muhiddin, somut olarak, üniversitenin iktisat bilimi uzmanları (akademisyenler), iktisadi rehberler (yazarlar, milletvekilleri ve memurlar) ve iktisadi alanlarda çalışacak aydınlar (ziraatçılar, sanayi erbabı, tüccar ve bankacılar) yetiştirmesini önerir. Batı'nın etkilerinden korunmak için yazılacak kuramsal kitapların da şu konuları kapsaması gerektiğini ileri sürer: "Avrupa milletlerinin iktisadi tarihi, bu tarihle İlk Çağ ve Orta Çağ iktisadının karşılaştırılması, iktisadi kurumların tarihi, Avrupalıların iktisadi siyasetlerinin tarihi, iktisat kuramı yani (iktisat biliminin) tarihi, Avrupa'nın bugünkü iktisadi durumunun karşılaştırmalı anlatımı ile meselelerinin bu şekilde ortaya çıkma nedenleri."

Ahmed Muhiddin her iki makalede de Türkiye'de iktisat eğitiminin geliştirilmesi ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi gerektiğine dair birçok mühim öneride bulunmaktadır. Yazarın eleştirilerini ve önerilerini, iktisat eğitiminin toplumsal ve ekonomik kalkınma için ne kadar kritik olduğunu vurgulayan önemli bir katkı olarak değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.

8. Edip Serdengeçti

Edip Serdengeçti 1896'da İstanbul'da doğar. 1919'da Hukuk Fakültesi'ni bitirir. 30 Eylül 1919'da Darülfünun'da doktora eğitimine başlar. 1921 yılında *Mülkiyet Nehcinin Vech-i Tekâmülü* (Serdengeçti, 1921) başlıklı eser-i ilmi (bilimsel eser) ile hukuk doktoru unvanını kazanır. Bu eser Osmanlı'da savunulan ilk doktora tezlerinden biridir (Partalcı, 2020). Tez, Darülfünun'da 1919 açılan doktora şubesinde savunulmuştur. Formel anlamda bir hukuk tezi olmasına rağmen mülkiyet üzerine yürüttüğü iktisadi tartışma ve Say, Mill,

Walras ve Gide gibi yazarlara dayandırdığı argümanlar dikkate alındığında bu tezin *içerik açısından* aynı zamanda iktisat alanında Türkiye'de savunulan ilk doktora tezi olduğu sonucuna da ulaşıyoruz. Ali Nizami de Serdengeçti'nin tezini savunmasından sadece birkaç ay sonra *Aydınlık*'ta yayımladığı değerlendirme yazısında tezin sadece hukuk alanını değil iktisat alanını da ilgilendirdiği tespitini yapıyor ve ardından eleştirel olan şu yorumda bulunuyor:

> Şüphe yok ki, hukuki müdevvenat insan ve hatta iktisadi hayat üzerine tesirler icra ediyor, zira insan tarafından yaratılıp da yine kendi üzerine tesirsiz kalmış müessesat yoktur. Lakin, bizim araştırdığımız şey, içtimai kuvvetler arasında bir dominant'ın bulunup bulunmadığı, varsa hangisi olduğudur. Bu kuvvet, müellifin itiraf ettiği gibi vardır ve iktisattır. Bu sebepten genç doktorun eseri, hukuki ve iktisadi amillerin karışık tetkikiyle meydana geleceği için, renksiz ve cansız bir hikâye olmak tehlikesine maruzdur (Nizami, 1921, s. 75).

Sosyalist bir yazar olan Nizami, bu eleştiride hukuk kurallarının da insan hayatı ve iktisadın şekillenmesinde etkili olduğunu, fakat toplumsal güçler içinde iktisadın hakim konumda bulunduğunu ifade ediyor. Bu belirleyici konuma rağmen iktisadi faktörlerin hukuki faktörlerle birlikte ve karışık şekilde ele alınmasının Serdengeçti'nin analizini zayıflatma tehlikesi barındırdığına işaret ediyor.

Emre Partalcı *Darülfünun Hukuk Fakültesi'nden Bir Sayfa: Edip Serdengeçti ve Mülkiyet Düşüncesi* adlı çalışmasında Serdengeçti'nin doktora şubesinde aldığı dersler arasında *İktisat*, *İktisat-ı Milli* ve *İlmi Mali ve Kavanin-i Maliye* derslerinin bulunduğunu tespit etmektedir (Partalcı, 2020, s. 14). Partalcı, ayrıca, Serdengeçti'nin Darülfünun'da Ulum-ı Siyasiye ve İktisadiye şubesinde, Hukuk-ı Düvel, Hukuk-ı Esasiye ve İdare, İktisat ve İlm-i Mali zümrelerine ait derslerden sorumlu olduğunu belirtir. Serdengeçti'nin doktora danışmanının kim olduğu belli değilse de heyet-i mümeyyizenin (jüri üyelerinin) kimler olduğu konusunda Partalcı'nın tahmini şu şekildedir:

> İdare Hukukçusu Müslihiddin Adil Bey, İktisat ve Maliye derslerini yürütmüş Aynizade Hasan Tahsin, Tarih-i Hukuk dersini veren Münir Bey hem Edip Bey'in lisans ve doktora fişlerinde imzası bulunan hem de Edip Bey'in doktora tezi ile vermiş oldukları derslerin konuları birbiriyle irtibatlı isimler olmaları dolayısıyla jüride olma ihtimali kuvvetli isimlerdir. (Partalcı, 2020, s. 22)

Serdengeçti 4 Nisan 1926 tarihinde hukuk-ı amme müderris muavinliği (yardımcı doçentlik) kadrosu alır. Ancak bu görev kısa bir süre sonra, 12 Mart 1927 tarihinde, sağlık sebepleriyle sona erer. Serdengeçti 2 Eylül 1935'te

vekâleten, 19 Kasım 1935 tarihinde asaleten 25 Lira aylık ile kütüphane memurluğuna atanır. 30 Nisan 1941 senesine kadar bu görevde kalır. 1941'de 20 Lira aylık ile üniversite neşriyat memuru olarak çalışır. 1948 yılında çıkan 5247 sayılı İstanbul Üniversitesi Kuruluş Kadroları Kanunu ile fakültedeki görevinden ayrılır. 5 Eylül 1958'de vefat eder.

Serdengeçti iktisat eğitimi üzerine kaleme aldığı "Darülfünun'da İktisat Tedrisatı" başlıklı makalede (1923) Darülfünun'daki iktisat eğitimi hakkında hüküm verebilmek için programın içeriğine ve mevcut derslerin durumuna bakmak gerektiğini ifade etmektedir. Mevcut programın yeterli olup olmadığını değerlendirirken, program ile pratik uygulama arasındaki farkların dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Serdengeçti, Ahmed Muhiddin'in yukarıda da zikrettiğimiz "İktisat Tedrisatımız" başlıklı makalesini eleştirerek, iktisat eğitiminin geçmişle kıyaslandığında önemli bir ilerleme kaydettiğini ifade etmektedir. Yazar, iktisat programındaki zorunlu derslerin ve uzmanlık derslerinin listesini vererek, on üç yıl öncesine göre büyük bir gelişme olduğunu ileri sürmektedir. Mevcut dersler arasında *İktisat Teorisi, Maliye Bilimi, Maliye Kanunları, İstatistik, Milli İktisat, İktisadi Düşünce Tarihi, Tarım Ekonomisi* ve *Sosyal İktisat* bulunmaktadır. Profesörlerin dersleri vekâleten idare ettiği ve bazı derslerin eksik kaldığı da belirtilmektedir.

Serdengeçti ayrıca Türkçe iktisat eserlerin sayısının ve kalitesinin yetersiz olduğunu söylemektedir. Profesörlerin ders notlarının taş baskısı şeklinde, sınırlı miktarda öğrenciye ulaştığını ve matbaada basılmış eserlerin eksikliğinden dolayı iktisat eğitiminin yeterince değerlendirilemediğini ifade etmektedir. Metodoloji ve zihniyet farklarının da iktisat eğitimine dair itirazların kaynağı olduğunu dile getirmektedir.

Yazar, programın uygulanmasının önemli olduğunu ancak bazı önerilerin, bankacılık ve sigortacılık gibi derslerin ayrı enstitülerde verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Paris'teki Sorbonne Üniversitesi ile İstanbul Darülfünunu arasındaki program farkının büyük olmadığını belirterek mevcut iktisat eğitiminin kalitesini savunmaktadır.

9. Genel Değerlendirme

Cumhuriyet gazetesi 9 Temmuz 1924'te "Memlekette İktisat Mütefekkirleri mi Yetiştirmek İstiyoruz?" başlıklı imzasız bir yazı yayımlar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu yazı cumhuriyetin ilanından sonra iktisat eğitimi üzerine yayımlanan ilk yazıdır. Makale Türkiye'de iktisat eğitiminin geliştirilmesi ve yapılandırılması üzerine odaklanmaktadır. Bir yandan

Darülfünun'da güçlü bir İktisat Fakültesi kurulmasının, diğer yandan mevcut Yüksek Ticaret Mektebi'nin meslek okulu olarak korunmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Tevhid-i Tedrisat ilkeleri doğrultusunda tüm okul ve eğitim kurumlarının Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, ancak mesleki özellikteki okulların ilgili bakanlıklara bağlı kalması gerektiği belirtilmektedir.

Makalenin yazarına göre Yüksek Ticaret Mektebi'nin Ticaret Bakanlığı'na bağlanması, okulun gelişimine katkı sağlamış ve okul önemli bir bilim ve iktisat kurumu haline gelmiştir. Yüksek Ticaret Mektebi, ticari ve iktisadi bilimler eğitimi verilen en önemli ve tek yüksek okul olarak öne çıkmaktadır. Programında çok sayıda iktisadi ve ticari ihtisas dersleri bulunmaktadır. (Bu dersler şu şekilde sıralanmıştır: *Nazariye-i İktisat, İktisat Tarihi, Ticari İktisat, Zirai İktisat, Sınai İktisat, İctimai İktisat, İlm-i Mali, Kavanin-i Maliye, İhsaiyat, Sigortacılık, Nakliyat ve Tarifeler, İktisadi Coğrafya, Ticaret ve Sanayi Tarihi*.) Darülfünun'daki iktisat eğitimi ise Yüksek Ticaret Mektebi'nin eğitim seviyesi ve ders çeşitliliğine ulaşamamıştır. Ayrıca, Darülfünun'daki eğitmenler (müderrisler) ve okutmanlar genellikle Yüksek Ticaret Mektebi'nde de ders veren kişilerdir.

Makalede Darülfünun'da bağımsız bir İktisat Fakültesi kurulmasının zorunlu olduğu, bunun Darülfünun yönetimi ve Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Böyle bir fakülte kurulursa, Mülkiye Mektebi'ne gerek kalmayacağı, mezunların devlet sınavıyla memurluk ve hakimlik mesleğine girebileceği belirtilmektedir. Ancak İktisat Fakültesi kurulsa dahi, Yüksek Ticaret Mektebi meslek okulu olarak varlığını ve bağımsızlığını koruyacaktır. Darülfünun, daha çok teori ve bilim için öğrenci yetiştirirken, Yüksek Ticaret Mektebi pratik ve fiili hayat için eğitim vermektedir. Bu nedenle, her iki kurumun farklı ama tamamlayıcı rolleri bulunmaktadır.

Türkiye'de iktisat eğitimi tarihinde, kurumsal sürekliliği tartışmalı olsa da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi ile İşletme Fakültesi temel alınmalıdır. Üç kurum açısından da önemli kırılma noktalarından biri 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidara gelmesidir. Fırka açısından eğitim öncelikli konulardandır ve bu kurumlarda reform arayışına ağırlık verilmiştir. Kurumlara İttihat ve Terakki çizgisine yakın müdür, muallim ve müderrisler atanmıştır. 1912-1913 sonrası dönemde, iktisat eğitiminin geliştirilmesinin ötesinde, doğrudan iktisat bölümlerinin açılmasına yönelik adımların arttığı gözlemlenmektedir.

İlk dikkat çeken gelişme, Mülkiye Mektebi'ne ilişkindir. 1912-1913 öğretim yılında idari, mali ve siyasi şubelerinin açılmasına karar verilmiştir. Mali şubenin programı incelendiğinde, çok ayrıntılı bir iktisat programı olduğu görülmektedir. Program önerisi, Birinci Dünya Savaşı ve Mülkiye Mektebi'nin

kapatılması nedeniyle kesintiye uğramıştır. 1924 yılında daha mütevazı bir maliye bölümü programı uygulamaya konulmuştur. İlk maliyeciler 1926-1927 yılında mezun olmuşlardır.

İktisat ve işletme derslerinin yoğunluğu açısından diğer kurumlardan farklılık gösteren Ticaret Mekteb-i Âlisi'nde 1914 ve 1922 yıllarındaki program değişiklikleri reform niteliğindedir. 1914 yılında yüksek kısım açılmış ve son sınıfta konsolosluk, banka ve sanayi ihtisas şubeleri tesis edilmiştir. 1922 yılındaki program değişikliği ile banka-sigorta, muhasebe-sanayi ve iktisat-konsolosluk şubeleri açılmıştır. Kelimenin tam anlamıyla uygulama ağırlıklı bir iktisat-işletme programından söz edebiliriz.

1908 sonrasında Darülfünun'da da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle, 1908 yılı sonrasında hukuk programlarında iktisat ve maliye dersleri yer almaya başlamıştır. Bir diğer çarpıcı gelişme Ziya Gökalp'in sosyoloji müderrisi olarak atanmasıdır. Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki Fırkası içindeki etkili konumunun yeni gelişmelerde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Dikkat çeken diğer bir nokta, özellikle 1913 sonrasında Fransız düşünce geleneği yerine Alman düşünce geleneğinin artan rolü olmuştur. Öyle ki 1915'te yirmi civarında Alman öğretim üyesi Darülfünun'da göreve başlamıştır. Bunlar arasında Friedrich Hoffmann ve Anton Fleck, iktisat ve maliye müderrisi olarak Hukuk Fakültesi'nde görevlendirilmiştir. Hoffmann'ın, Hukuk Fakültesi'nde iktisatla ilgili daha fazla ders açılması yanında, son sınıfta hukuk şubesi ve siyasi şubeye ek olarak idari ve mali ihtisas şubesinin faaliyete geçmesinde katkısı büyüktür (Hoffman, 1919 [2023]). Bu gelişme, ayrı bir İktisat Fakültesi kurma fikrinin de başlangıcı kabul edilebilir. Alman iktisadi düşünce geleneği, 1950'lere kadar İktisat Fakültesi kanalıyla Türkiye'deki diğer ilgili kurumlarda etkili olmuştur.

Bu arada, doktora programına ilişkin çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Doktora programının 1919 yılında resmen başladığı anlaşılmaktadır. Hukuk doktoru ünvanı, adli ve siyasi-iktisadi şubelerde doktora yapanlara verilmektedir. Yani iki alt hukuk doktora programı vardır. Siyasi-iktisadi şubede doktor olmak için alınması gereken dersler, Hukuk-ı Düvel, Hukuk-ı Esasiye ve İdare, İktisat ve İlm-i Mali zümrelerine ait derslerdir. Ulum-ı Siyasiye ve İktisadiye Şubesi'ne ilk doktora başvurusu, 30 Eylül 1919 tarihinde Edip Serdengeçti tarafından yapılmıştır. Serdengeçti, 1921 yılında hukuk içinde ilk iktisat doktorasını yapan kişidir. 1923 yılı itibarıyla, Hukuk Fakültesi'nde 1917-1918 dönemindeki programın genel hatlarıyla devam ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Osmanlı medrese geleneğinde iktisatla ilgili ahlaki öğretilerin izlerine rastlansa da imparatorluktaki modern iktisat eğitimi 19. yüzyılda başladı.

Osmanlı'nın modernleşme sürecinde gelişen eğitim kurumlarından bazıları iktisatla ilgili dersleri erken dönemlerden itibaren müfredatlarına eklediler. Ancak ülkedeki iktisadi bilgi birikiminin yetersizliği iktisat eğitiminin gelişimini de sınırlıyordu. Bu sorun iktisat içerikli basılı materyalin yetersizliği ve dört başı mamur bir iktisat eğitimi verebilecek yetkinlikte hoca bulmanın neredeyse imkânsız oluşunda somutlaşıyordu.

Bir kısmı Avrupa'da eğitim almış olan Osmanlı aydınlarının Tanzimat döneminden itibaren iktisadi konulara dair fikirler sunduğu görülmektedir. Ancak bu katkılar genelde siyasal ve toplumsal tartışmaların bir uzantısı olmuştur. Hakkında 19. yüzyılda ortaya konulmuş herhangi bir fikir tespit edemediğimiz iktisat eğitimi, 20. yüzyılla birlikte ciddi bir şekilde tartışılmaya başlamıştır. Bu çerçevede beyan edilen düşüncelerin temel ifade aracı gazete sütunlarıydı. Bazı dergi makaleleri de eğitim tartışmalarına katkıda bulundu. Bu çalışma, söz konusu yazılardan hareketle Osmanlı'nın son yıllarındaki iktisat eğitiminin tarihsel bir değerlendirmesini sunmakta, cumhuriyetin erken dönemlerindeki kurumsal yapılanmaların ve eğitim reformlarının temellerini anlamada önemli bir katkı sağlamaktadır.

Altı asırlık imparatorluk yerini yeni bir devlete bırakırken iktisat eğitiminin çok önemli olduğu ve iyileştirilmesi gerektiği konularında fikir birliği vardı. 1923'ün ilk aylarında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde, Türkiye'de iktisat eğitiminin mevcut durumu, nasıl olması gerektiği ve bağımsız bir İktisat Fakültesi açma gerekliliği gibi konular da tartışılmıştı. İzmir İktisat Kongresi nedeniyle İzmir'e giden Ahmed Muhiddin'in *Akşam* gazetesindeki yazıları ve Türkiye'de ilk iktisat doktorasını yapan Edip Serdengeçti'nin yanıtı, 1923 yılındaki iktisat eğitiminin durumunu anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Ahmed Muhiddin'in Almanya'daki iktisat eğitiminden hareketle yaptığı tespit, Türkiye'de iktisat eğitiminin yetersiz olduğu, hatta olmadığı yönündedir. Serdengeçti ise son on yılda önemli bir ilerleme kaydedildiği görüşündedir. 1924'te Cumhuriyet gazetesinde çıkan imzasız makale ise hem kamuyu mevcut iktisat eğitimi hakkında bilgilendirmiş hem de ülkenin yeni yöneticilerine bu alanda bir yol haritası sunmuştur.

Etik Bildirim: sbfdergi@politics.ankara.edu.tr

Benzerlik Denetimi: Tamamlandı.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar(lar) bir çıkar çatışması beyanında bulunmamıştır.

Kaynakça

Archigenes, S. (1843 [2011]). *Tasarrufat-ı mülkiye: Osmanlı'da bir politik iktisad kitabı* (A. Suçu, Çev.). H. Genç & M. E. Özgür (Der.), Kitabevi Yayınları.

Babaoğlu, R. (2024). İlm-i Servet'ten modern iktisat bilimine: Türkiye'de ekonomi ve finansal bilimlerin gelişiminde Mekteb-i Mülkiye faktörü. Y. Pustu, A. Şenel, & H. Y. Karacabey (Der.), *Türkiye İktisat Kongresi 2023 bildiriler kitabı içinde* (ss. 547–572). Türk Tarih Kurumu.

Baskıcı, M. M. (2009). Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 150 yılın kronolojisi. *Mülkiye Dergisi, 33*(265), 249–276.

Cangır, A., & Baskıcı, M. M. (2000 [2022]). *Mülkiye tarihi: Mülkiye'den Siyasal'a 160 yılın öyküsü*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Cavid, M. (1900). *İlm-i iktisat*. Matbaa-i Amire.

Chavance, B., Batifoulier, P., Favereau, O., Jallais, S., Labrousse, A., Lamarche, T., Orléan, A., & Tinel, B. (2018). *Hepsi aynı şeyi söyleyecekse bu kadar çok iktisatçıya ne gerek var? Çoksesli bir iktisat için manifesto* (Ç. Akdere, Çev.). İletişim Yayınları.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1911, 9 Mart). *MF.İBT. 323/28*.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1911, 12 Mart). *MF.MKT. 1169/24*.

Çakır, C., & Akar, Ş. K. (1998). İktisat eğitiminin beşiği İ. Ü. İktisat Fakültesi'nin kuruluşu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 49*, 271–310.

Çakmak, D. (2011). *Osmanlı iktisat düşüncesinin evrimi: Societas ve universitas gerilimi*. Libra Kitap.

Çankaya, A. (1969a). *Son asır Türkiye tarihinin önemli olayları ile birlikte yeni Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler (Cilt I: 1859-1968).* Mars Matbaası.

Çankaya, A. (1969b). *Son asır Türkiye tarihinin önemli olayları ile birlikte yeni Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler (Cilt III: 1860-1908)*. Mars Matbaası.

Demir, K. (2014). *Osmanlı'da iktisadi dergicilik (1857-1923)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Dinç, G. (2021). Mekteb-i Mülkiye hocalarına ödenen maaş sorunları. O. Çelik, C. U. Çiner, & A. Pekel (Der.), *Türkiye'nin modernleşme süreci ve Mekteb-i Mülkiye* içinde (ss. 97-112). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Emiroğlu, K. (2021a). İktisat eğitimi. K. Emiroğlu, B. Danışoğlu, & B. Berberoğlu (Der.), *Ekonomi sözlüğü içinde* (ss. 385–389). Islık Yayınları.

Emiroğlu, K. (2021b). Sakızlı Ohannes Paşa. K. Emiroğlu, B. Danışoğlu, & B. Berberoğlu (Der.), *Ekonomi sözlüğü içinde* (ss. 665–666). Islık Yayınları.

Ercoşkun, T. (2021). Mekteb-i Mülkiye-i Şahane İdadisi: Mercan İdadisi. O. Çelik, C. U. Çiner, & A. Pekel (Der.), *Türkiye'nin modernleşme süreci ve Mekteb-i Mülkiye* içinde (ss. 97-112). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Erdoğan, A. (2016). *Hamidiye Ticaret Mektebi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Erdoğan, A. (2019). Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk özel ticaret okulu: Heybeliada Rum Ticaret Mektebi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi, 8*(1), 35–53.

Erdoğan, M. C. (2021). Çağdaş Türk iktisat düşüncesinin oluşumunda Mekteb-i Mülkiye'nin yeri. O. Çelik, C. U. Çiner, & A. Pekel (Der.), *Türkiye'nin modernleşme süreci ve Mekteb-i Mülkiye* içinde (ss. 537-552). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Eren, E. (2023). Türkiye'de ilk iktisat (maliye) bölümlerin açılması ve iktisatçı (maliyeci) mesleği. *İktisat ve Toplum*, *154*, 53-64.

Eren, E., & Tok, A. (2024). Darülfünun'dan üniversiteye iktisat muallim ve müderrisleri. *İktisat ve Toplum*, *160*, 80-88.

Ermiş, F. (2020). *Osmanlı'da iktisadi düşünce tarihi: 19. yüzyıl öncesi gelişmeler* (M. Tek & A. Edirneligil, Çev.). Albaraka Yayınları.

Ete, M. (1933). Bizde kürsü iktisatçıları ve iktisat ilmi. *Kadro, 2*(23), 45–51.

Fındıkoğlu, Z. F. (1946). *Türkiye'de iktisat tedrisatı tarihçesi ve iktisat fakültesi teşkilatı*. İsmail Akgün Matbaası.

Genç, H., & Özgür, M. E. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda politik iktisat düşüncesinin evrimine kısa bir bakış. H. Genç & M. E. Özgür (Der.), *Osmanlı'da bir politik iktisat kitabı: Tasarrufat-ı Mülkiye içinde* (ss. 9–46). Kitabevi Yayınları.

Günçavdı, Ö. (2018). İstanbul Teknik Üniversitesi'nde iktisat bilimi ve iktisat eğitiminin yüz yılı. *Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 96–146.

Haldun, G. (1916a). Tanzimat devrinde matbuat ve neşriyat-ı iktisadiye - I. *İktisadiyat Mecmuası, 30*, 6–7.

Haldun, G. (1916b). Tanzimat devrinde matbuat ve neşriyat-ı iktisadiye - II. *İktisadiyat Mecmuası, 32*, 3–4.

Haldun, G. (1916c). Tanzimat devrinde matbuat ve neşriyat-ı iktisadiye - III. *İktisadiyat Mecmuası, 37*, 2–5.

Haldun, G. (1917). Tanzimat devrinde matbuat ve neşriyat-ı iktisadiye - IV. *İktisadiyat Mecmuası, 68*, 5–7.

Hoffman, F. (1919 [2023]). Türk üniversitelerinde iktisat ve hukuk alanının geliştirilmesi (E. Kılıç, E. Eren, & A. Kibritçioğlu, Çev.). *İktisat ve Toplum Dergisi, 156*, 69–83.

Hübner, O. (1852 [1869]). *Ekonomi tercümesi: Fenn-i idare* (M. Midhat, Çev.). Cemiyet-i İlmiye Matbaası.

Hübner, O. (1852 [1870]). *İlm-i tedbir-i servet* (A. Hilmi, Çev.). Mekteb-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası.

İlkin, S. (1972). 1920-1960 döneminde Türkiye'deki iktisat ve ticaret eğitimi ile ilgili kuruluşların gelişimi tarihi üzerine bir deneme. F. Görün (Der.), *Türkiye'de üniversitelerde okutulan iktisat üzerine* içinde (ss. 3-38). ODTÜ Yayınları.

İlm-i iktisad tedrisatı. (1906, 30 Nisan). *Sabah*, *5947*,1.

Keçetep, İ. (2016). Türkiye'de iktisat biliminin doğuşu. *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi, 12*(12), 823–834.

Kılınçoğlu, D. T. (2015 [2023]). *Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisat ve kapitalizm* (O. Gayretli, Çev.). Heretik Yayıncılık.

Koç, İ. S. (2013). *Osmanlı Devleti'nde iktisat eğitiminin gelişmesi (1859–1923)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Mardin, Ş. (1962). *Türkiye'de iktisadi düşüncenin gelişmesi, 1838-1918*. Ankara Üniversitesi SBF Maliye Enstitüsü.

Memlekete iktisat mütefekkirleri mi yetiştirmek istiyoruz? (1924, 9 Temmuz). *Cumhuriyet*, *64*, 5.

Mertoğlu, S. (2003). Modern Türk düşüncesi üzerine erken bir değerlendirme: Ahmed Muhiddin (1892-1923). *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 14*, 85–118.

Muhiddin, A. (1921). *Die Kulturbewegung im Modernen Turkentum*. J. M. Gebhardt's Verlag.

Muhiddin, A. (1923a, 14 Ocak). İktisadi meselemiz nedir? *Akşam*, *1549*, 3.

Muhiddin, A. (1923b, 27 Ocak). İktisadi tedrisatımız. *Akşam*, *1562*, 3.

Muhiddin, A. (2004). *Modern Türklükte kültür hareketi* (S. Mertoğlu, Çev.). Küre Yayınları.

Nadaroğlu, H. (1985, Nisan 22–24). Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında bugüne kadar izlenen maliye eğitimi ve politikası [Sempozyum bildirisi]. *Türkiye 1. Maliye Eğitimi Sempozyumu*, Eskişehir, Türkiye.

Nizami, A. (1921). Türk Darülfununu'nda ilk doktora tezi ve bir teklif. *Aydınlık*, *3*, 74–77.

Ohannes, S. (1862). İlm-i servet-i milel. *Mecmua-ı Fünun*, *14*, 86–92.

Ohannes, S. (1880 [2015]). Osmanlı'da modern iktisadın izinde 1 - Mebadi-i ilm-i servet-i milel. F. Dığıroğlu, H. Genç, & M. E. Özgür (Der.). Dergâh Yayınları.

Ökçün, G. A. (1968 [1999]). *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir: Haberler - Belgeler - Yorumlar*. Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

Özgür, M. E., & Genç, H. (2011). An Ottoman classical political economist: Sarantis Archigenes and his *Tasarrufat-ı Mülkiye*. *Middle Eastern Studies, 47*(2), 329–342.

Özgür, M. E., & Genç, H. (2014). Sarantis Archigenes (Serandi Arsizen), Pellegrino Rossi and the spread of the classical approach in the Ottoman Empire. *European Journal of the History of Economic Thought, 21*(3), 421–447.

Partalcı, E. (2020). *Darülfünun Hukuk Fakültesi'nden bir sayfa: Edip Serdengeçti ve mülkiyet düşüncesi*. On İki Levha Yayıncılık.

Risale-i tedbir-i umran-ı mülki. (1833). [El yazması]. Viyana Nationalbibliothek, Codex Mixt. 1169.

Sabahaddin, M. (1908a). Terbiye-i milliye ve ıslahat-ı şahsiye. *Terakki*, *19-20*, 7–8.

Sabahaddin, M. (1908b). *Teşebbüs-i şahsi ve tevsi-i mezuniyet hakkında bir izah*. Kütübhane-i Cihan.

Say, J. B. (1815 [1852]). *İlm-i tedbir-i menzil* (S. Abroyan, Çev.). Mühendisoğlu Ohannes Matbaası.

Sayar, A. G. (1986 [2000]). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması (Klasik Dönem'den II. Abdülhamid'e)*. Ötüken.

Sayar, A. G. (2003). İlk iktisat muallimi Serendi Arşizen. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 29*, 115–127.

Serdengeçti, E. (1921). *Mülkiyet nehcinin vech-i tekamülü*. Matbaa-i Askeriye.

Serdengeçti, E. (1923). Darülfünun'da iktisat tedrisatı. *Türkiye İktisad Mecmuası*, *15*, 39–40.

Şahin, H. (2012). Osmanlı medreselerinde iktisat eğitimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(20), 93–102.

Şerif, M. (1861a, 26/29 Eylül). Bankaların envaı ile tabiatlarına dair. *Tercüman-ı Ahval*, *84*, 2–3, *85*, 2–3.

Şerif, M. (1861b 3/5 Eylül). Ekonomi politik ilminin tarikiyle hudud-ı tabiyesinin tahdidi beyanındadır. *Tercüman-ı Ahval*, *74*, 3, *75*, 2.

Şerif, M. (1861c, 14/17/19/21 Kasım). İtibar-ı umum-i ticarete dair. *Tercüman-ı Ahval*, *105*, 2–3, *106*, 2–3, *107*, 2–3, *108*,3.

Şerif, M. (1861d, 19/22 Ağustos). Sanayi ve ziraattan hangisinin hakkımızda hayırlı olduğuna dair. *Tercüman-ı Ahval*, *68*, 2–3, *69*, 3–4.

Şerif, M. (1863). Lüzum-ı sa'y u amel. *Mecmua-ı Fünun*, *1*(7), 333–337.

Tekdemir, A. (2011). Osmanlı Devleti'nde ilk ticari gazete: Ceride-i Ticaret. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(1), 209–221.

Tökin, İ. H. (1931). *İktisat nasıl okutulmalı?* TO Matbaası.

Uygur, E., & Erdoğdu, O. S. (2005). Avrupa, ABD ve Türkiye'de iktisat eğitimi. E. Uygur (Der.), *İktisat eğitimi (Ulusal İktisat Eğitimi Sempozyumu)* içinde (ss. 57–115). İmaj Yayınevi.

Üsdiken, B. (2023). *Türkiye'de iş dünyası için yükseköğretim: Osmanlı'dan günümüze*. İmge Kitabevi.

Vurgun, A. (2021). 20. yüzyılın başlarında Maarif Nezareti penceresinden Mekteb-i Mülkiye'ye bakış. O. Çelik, C. U. Çiner, & A. Pekel (Der.), *Türkiye'nin modernleşme süreci ve Mekteb-i Mülkiye* içinde (ss. 113–151). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Wells, C. (1860 [2020]). *İlm-i tedbir-i mülk: Devlet yönetme bilimi ya da Türkçe yazılan ilk politik ekonomi denemesi*. M. Dursun (Der.). VakıfBank Kültür Yayınları.

Yalçıntaş, A., Kızılyurt, Ö., Başaran, V., Tok, A., Gelmedi, Ş., Gencer, F., & Bal, E. (2022–2025). *Turkish Political Economy Database, from the 1800s to date*. Open Science Framework. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/AY7U6

Ekler

Tablo 1: Mülkiye'de Ortaklaşa Dersler (1. ve 2. Sınıflar), 1924

	Ders saati	
Dersler	**Birinci Sınıf**	**İkinci Sınıf**
Medeni Hukuk	4	4
İdare Hukuku	3	2
Anayasa Hukuku	2	1
Devletler Hukuku	2	3
İktisat Bilimi	3	3
Maliye Bilimi	3	3
Ticaret Hukuku	1	1
Türk Uygarlık Tarihi	2	2
Coğrafya	2	2
İstatistik	1	1
Fransızca	6	6

Kaynak: Cangır ve Baskıcı, 2022, ss. 76–77.

Tablo 2: Mülkiye'de Uzmanlık Sınıfları (Siyasi, İdari ve Mali Şubeler) Ders Programları, 1924

Siyasi Bölüm		
Dersler	**Üçüncü Sınıf**	**Dördüncü Sınıf**
Siyasi Tarih (Avrupa ve Amerika Devletleri)	2	1
Siyasi Tarih (Asya Devletleri)	2	
Türkiye Siyasi Tarihi	2	1
Devletler Hukuku	2	2
Antlaşmalar Tarihi	1	1
Konsolosluk Hukuku ve Görevleri		1
İktisat Politikası ve Ticaret Antlaşmaları	1	
İktisadi Coğrafya	2	
Kamu Hukuku	2	
Diplomatik Yazışma	2	2
Basın ve Haber alma		2
Fransızca	6	6
Yabancı Dil	6	6

İdare Bölümü		Maliye Bölümü	
Dersler	**Üçüncü Sınıf**	**Dersler**	**Üçüncü Sınıf**
İdare Hukuku	3	İktisadi Doktrinler Tarihi	2
Ceza Hukuku ve Ceza Usulü	3	Para, Kredi, Borsa, Banka	4
Türkiye Din Tarihi	1	Karşılaştırmalı Mali Yasalar ve Borçlanmalar	2
Medeni Hukuk	4		
Maliye Bilimi ve Mali Yasalar	2	Medeni Hukuk	4
Sosyal Ekonomi	2	Maliye Bilimi ve Mali Yasalar	2
Tarım Ekonomisi	1	Sosyal Ekonomi	2
İktisadi Coğrafya	2	Tarım Ekonomisi	1
Kamu Hukuku	2	İktisadi Coğrafya	2
Halk Sağlığı	2	Gümrük Yasaları	1
Fransızca	6	Genel ve Kamusal Muhasebe	2
		Fransızca	6

Kaynak: Cangır ve Baskıcı, 2022, ss. 76–77.

Tablo 3: Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi İktisat Müfredatı (Birinci Kısım), 1922

	Haftalık Ders Saatleri		
Dersler	**Birinci sınıf**	**İkinci sınıf**	**Üçüncü sınıf**
Fransızca (zorunlu)	10	2	2
İngilizce-Almanca (seçmeli)	2	2	1
Ticari Hesaplama	2	3	2
Muhasebe Usulü ve Uygulaması	3	4	3
Ticaret Bilgileri	2	1	
Maliye ve Sarraflık Cebiri			2
Ticari Emtia		1	1
Fizik		1	2
Kimya		2	2
İktisat Bilimi ve İstatistik		2	3
İktisadi Coğrafya		2	1
Ticari Haberleşme ve Basın		1	1
Hukuki Bilgiler		2	2
Güzel Yazı ve Resim		1	
Daktilografi			1
Stenografi			1

Kaynak: Erdoğan, 2016, ss. 138–139.

Tablo 4: Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi İktisat Müfredatı (İkinci Kısım), 1922

	Şubeler		
Ortak Dersler	**Banka ve Sigorta**	**Muhasebe ve Sanayi**	**İktisat ve Şehbenderlik**
Ticari İktisat	Bankacılık ve Uygulaması	Muhasebe ve Çeşitli Uygulamaları	Sanayi Kanunları
Muhasebe	Banka Şubeleri ve Uygulaması		Banka, Sigorta ve Nakliyecilik
Hesap	Sigortacılık	Maliye Matematiği	
Hukuk	Sigorta Şubeleri ve Uygulaması	Emtia	Ticaret Hukuku
İktisat	Banka ve Sigorta Muhasebesi	Sanayi Kanunları	Uluslararası Hukuk
İstatistik	Banka ve Sigorta Matematiği	Nakliyecilik	Anayasa ve İdare Hukuku
İktisadi Coğrafya	Banka ve Sigorta Hukuku	Kimya	Genel Muhasebe
Ticaret Tarihi		Fizik	Maliye Kanunları
Basın-yayın			Madencilik ve Tarım İktisadı
			Sosyal İktisat

Kaynak: Erdoğan, 2016, s. 143.

Tablo 5: Darülfünun Hukuk Mektebi Programı, 1917

Dersler ve haftalık saatleri					
I. Sınıf		**II. Sınıf**		**III. Sınıf**	
Hukuka Giriş ve Hukuk Tarihi	3	İslam Hukukunun Metodolojisi ve Genel İlkeleri	2	İslam Hukukunun Metodolojisi ve Genel İlkeleri	2
Roma Hukuku	2	Roma Hukuku	2	Avrupa Medeni Hukuku	2
Medeni Hukuk	4	Ceza Muhakemesi Hukuku	3	Medeni Hukuk	4
Ceza Hukuku	3	Ceza İnfazı	3	Ticaret Hukuku	3
Anayasa Hukuku	3	Adli Tıp	2	Yardımcı Ticaret Mevzuatı	1
Uluslararası Hukuk	2	İdare Hukuku	4	Deniz Hukuku	2
İktisat	3	Uluslararası Hukuk	2	Medeni Usul Hukuku	3
		Milli İktisat	2	Genel Kamu Hukuku	2
				Uluslararası Özel Hukuk	2
				Kamu Maliyesi ve Mali Mevzuat	3
IV. Sınıf: Hukuk Şubesi		**IV. Sınıf: Siyasi Şube**		**IV. Sınıf: İdari ve Mali Şube**	
Medeni Hukuk	4	Siyaset Tarihi	4	Anayasa Hukuku	2
Avrupa Medeni Hukuku	2	Diplomatik Hukuk	2	İdare Hukuku	2
Karşılaştırmalı Medeni Hukuk	3	Konsolosluk Hukuku	2	Osmanlı Yönetiminin Tarihi	2
İslam Hukuk Doktrinleri Tarihi	2	Anayasa Hukuku	2	Genel Kamu Hukuku	2
İslam Hukuku Dogması	1	Uluslararası Hukuk	2	Uluslararası Özel Hukuk	2
Karşılaştırmalı Ticaret Hukuku	2	Uluslararası Özel Hukuk	2	İktisat	2
Karşılaştırmalı Ceza Hukuku	1	Genel Kamu Hukuku	2	Maliye	3
Adli Tıp	2	Diplomatik Yazım	2	Osmanlı Maliyesinin Organizasyonu ve Tarihi	1
Uluslararası Özel Hukuk	2	İktisat	2		
Suç İstatistikleri	2	Uluslararası Ekonomik İlişkiler	2	Tarım	3
				İktisat Teorileri Tarihi	2
				Uluslararası Ekonomik İlişkiler	2
				İstatistik	1

Kaynak: Hoffman, 1919 [2023], s. 67.